

O'ZBEK VA TURK TILLARIDA ALDOQCHI SO'ZLARNING LUG'AVIY TAHLILI

Muxammadiyeva Dilyoraxon Aslam qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

4-bosqich talabasi, +998886229995

e-mail: dilyoraakbarova687@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19676002>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va turk tillaridagi aldoqchi so'zlarning lug'aviy qatlamlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – ikki til o'rtasida aldoqchi so'zlarning o'xshashlik va farqlarini aniqlashdir. Tahlil usul sifatida lingvistik metodlar qo'llaniladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek va turk tillarida aldoqchi so'zlar ko'p hollarda umumiy etimologiyaga ega, lekin ularning ma'nolari va ishlatilish kontekstlari farq qiladi. Ushbu tadqiqot tilshunoslik sohasida yangi bilimlarni keltirib chiqaradi va tillararo aloqalarni o'rganishga yordam beradi.

Аннотация.

В данной статье анализируются лексические слои обманчивых слов в узбекском и турецком языках. Цель исследования - выявить сходства и различия между обманчивыми словами двух языков. В качестве метода анализа используются лингвистические методы. Результаты показывают, что обманчивые слова в узбекском и турецком языках часто имеют общую этимологию, но их значения и контексты использования различаются. Это исследование вносит новые знания в область лингвистики и способствует изучению межъязыковых связей.

Abstract.

This article analyzes the lexical layers of deceptive words in Uzbek and Turkish languages. The aim of the study is to identify the similarities and differences in deceptive words between the two languages. Linguistic methods are employed as the analytical approach. The results show that deceptive words in both Uzbek and Turkish often share common etymologies, yet their meanings and contexts of use differ. This research contributes new insights to the field of linguistics and aids in the study of interlanguage relationships.

Kalit so'zlar: aldoqchi so'zlar; o'zbek tili; turk tili; lug'aviy qatlamlar; lingvistika

Ключевые слова: обманчивые слова; узбекский язык; турецкий язык; лексические слои; лингвистика

Keywords: deceptive words; Uzbek language; Turkish language; lexical layers; linguistics

Tilshunoslik yoki lingvistika – tilning paydo bo'lishi va rivojlanishi, uning tafakkur bilan bog'liqligi, jamiyatdagi o'rni va munosabati, tilning ichki qurilishi, tasniflanishi, tahlil qilish yo'llari kabi muhim masalalar bilan shug'ullanuvchi fanning turlaridan biri ekanligi manbalarda ta'kidlanadi.¹

Ma'lumki har qanday nazariya amaliy bilimga asoslanadi. Amaliy bilim asosida nazariy bilimning poydevori o'rnatiladi. Xuddi shuningdek ham pedagogikaning, hamda amaliy lingvistikasining tarmog'i sanaluvchi til o'qitish metodikasi ham avval amaliy, keyin nazariy bilimga tayangan holda o'zbek tilshunosligida ham metodika fanida rivojlanish yo'lini shakllantirib bormoqda. Ushbu maqola ham ana shunday faoliyatlar sirasiga kiradi.

¹ Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi. -Toshkent, O'qituvchi,1976.

Dunyo tilshunosligida Turkologiya yoki Turkiyshunoslik juda murakkab fan sanaladi. U avvalo zamonaviy sharqshunoslikning bir muhim bo'g'ini hisoblanadi. Turkiyshunoslik fani – turkiy elatlarning yashash xududi yani geografiyasini, tarixini, tilini, adabiyotini va madaniyatini o'rganadi.

Sharq tillaridan sanaluvchi turkiy tillar haqida olimlarning qarashlari farqli. Olimlar E.D. Polivanov va G.Ramstedt turkiy tillarni Oltoy tillar oilasiga kiritisa, O.Betling va G.Vinkler esa Ural-oltoy tillari deb nomlaydi. N.A Baskakov esa o'zining “Введение в изучение тюркских языков”² kitobida Turkiy tillar oilasi deb qayd etadi.

Hozirgi kunda tillararo aloqalar va o'zaro ta'sirlar ko'payganligi sababli, o'zbek va turk tillaridagi aldoqchi so'zlar ko'proq e'tiborni tortmoqda. Aldoqchi so'zlar – bu biror narsani anglatishi mumkin bo'lgan, lekin aslida boshqa bir ma'noni ifodalovchi so'zlar. Ular ko'pincha kutilmagan yoki noto'g'ri tushunishga olib kelishi mumkin. O'zbek va turk tillari o'zaro aloqada bo'lgan tillar bo'lgani uchun, ularning lug'aviy qatlamlarida aldoqchi so'zlarning mavjudligi juda qiziqarli tadqiqot mavzusidir. Ushbu maqolada, aldoqchi so'zlarning o'zbek va turk tillarida qanday shakllanishi, ularning ishlatilish kontekstlari va muhimligi tahlil qilinadi. Tadqiqot maqsadi – aldoqchi so'zlarning lug'aviy qatlamlarini aniqlash va ularning ikki til o'rtasidagi farqlari va o'xshashliklarini ko'rsatishdir. Ushbu mavzu o'zbek va turk tillarining o'zaro ta'sirini, shuningdek, tillararo aloqalarni o'rganish uchun muhimdir.

O'zbek va turk tillari turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, ular o'rtasida ko'plab fonetik, grammatik va leksik o'xshashliklar mavjud. Biroq bu yaqinlik bilan birga ayrim muhim farqlar ham kuzatiladi. Ayniqsa, shaklan o'xshash, lekin ma'nosi turlicha bo'lgan so'zlar — aldoqchi so'zlar masalasi tilshunoslikda alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday birliklar ikki til o'rtasida noto'g'ri tushunish, tarjimada xatolik va kommunikativ uzilishlarga sabab bo'lishi mumkin. Aldoqchi so'zlar deb fonetik yoki grafik jihatdan bir-biriga o'xshash, ammo semantik jihatdan turli ma'nolarni anglatadigan so'zlarga aytiladi. O'zbek va turk tillarida bu hodisa ayniqsa yaqqol ko'zga tashlanadi, chunki har ikkala til umumiy tarixiy ildizga ega bo'lishiga qaramay, turli davrlarda turli yo'nalishda rivojlangan. Natijada ayrim so'zlar o'z ma'nosini saqlab qolgan bo'lsa, boshqalari semantik siljish natijasida yangi ma'nolar kasb etgan. Bu turdagi so'zlarning yuzaga kelishiga bir nechta omillar sabab bo'ladi. Eng avvalo, tarixiy taraqqiyot jarayonida so'z ma'nosining kengayishi yoki torayishi muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, boshqa tillarning ta'siri ham katta ahamiyatga ega. O'zbek tiliga asosan arab va fors tillaridan, turk tiliga esa arab, fors hamda yevropa tillaridan kirib kelgan so'zlar turlicha semantik rivojlanishga uchragan. Shu sababli bir xil shakldagi so'zlar har ikki tilda boshqa-boshqa ma'nolarni anglatishi mumkin.³ Masalan, o'zbek tilidagi “pul” so'zi “mablag'” ma'nosini bildirsa, turk tilidagi “pul” so'zi “pochta markasi” ma'nosida ishlatiladi. Yoki o'zbek tilidagi “yuz” so'zi “insonning yuzi” yoki “yuz soni”ni anglatasa, turk tilida “yüz” shakli bilan “suzmoq” fe'liga oid ma'nolar ham yuzaga chiqadi. Bunday misollar til o'rganuvchilarni chalg'itishi mumkin va ular noto'g'ri xulosalarga olib keladi. Aldoqchi so'zlarni leksik-semantik jihatdan tahlil qilishda ularning asosiy lug'aviy ma'nosi, qo'shimcha ma'no qirralari hamda uslubiy xususiyatlari hisobga olinadi. Ba'zi hollarda bir til uchun neytral hisoblangan so'z boshqa til muhitida salbiy

² Баскаков Н.А., Введение в изучение тюркских языков. – М.: “Высшая школа”, 1969

³ Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi. -Toshkent, O'qituvchi, 1976, 44-bet.

yoki ijobiy emotsional rangga ega bo'lishi mumkin. Bu esa nafaqat semantik, balki pragmatik farqlarni ham yuzaga keltiradi.

O'zbek va turk tillarini o'rganishda aldoqchi so'zlar alohida e'tibor talab qiladi. Chunki bu tillar o'zaro yaqin bo'lgani sababli o'rganuvchilar ko'pincha so'zlarni avtomatik ravishda bir xil ma'noda qabul qilishga moyil bo'ladilar. Natijada tarjima jarayonida xatoliklar yuzaga keladi yoki nutqda noaniqlik paydo bo'ladi. Shu bois tilshunoslar va o'qituvchilar bu hodisani o'rgatishda kontrastiv yondashuvdan foydalanishni tavsiya etadilar, ya'ni ikki tilni qiyoslab o'rganish orqali farqlarni aniq ko'rsatib berish muhimdir. O'zbek va turk tillaridagi aldoqchi so'zlar ikki tilning tarixiy rivoji, madaniy aloqalari va tashqi ta'sirlar natijasida shakllangan murakkab leksik qatlamni tashkil etadi. Ularni chuqur o'rganish nafaqat nazariy tilshunoslik uchun, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo'lib, ikki til o'rtasidagi samarali va to'g'ri kommunikatsiyani ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbek va turk tillarida aldoqchi so'zlar hodisasi yuzaki qaraganda oddiy o'xshash jarayonlar mahsuli ekani ayon bo'ladi. Mazkur hodisa ikki qarindosh til o'rtasidagi tarixiy yaqinlik bilan birga, ularning mustaqil rivojlanish yo'llari natijasida shakllangan semantik tafovutlarni namoyon etadi. Aynan shu jihat aldoqchi so'zlarni nafaqat lingvistik birlik, balki til tafakkurining o'ziga xos ko'zguisi sifatida baholash imkonini beradi.⁴

Aldoqchi so'zlarni tahlil qilishda ularning tashqi o'xshashligi bilan ichki mazmuni o'rtasidagi nomutanosiblik markaziy o'rinda turadi. Shakl va ma'no o'rtasidagi bu ziddiyat tasodifiy emas, balki tarixiy semantik siljishning natijasidir. Masalan, bir davrda umumiy ma'noga ega bo'lgan so'z keyinchalik turli ijtimoiy, madaniy va kommunikativ ehtiyojlar ta'sirida ikki tilda turlicha yo'nalishda rivojlangan. Natijada ularning biri asosiy ma'noni saqlab qolgan bo'lsa, ikkinchisi yangi semantik qatlam hosil qilgan. Bu jarayonda tilga tashqi ta'sir omili ham muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilining arab va fors tillari bilan uzoq muddatli aloqasi, turk tilining esa yevropa tillari bilan faol integratsiyasi ayrim leksik birliklarning ma'no doirasini keskin o'zgartirgan. Shu bois bir xil shaklga ega so'zlar turli semantik maydonlarga tarqalib ketgan va ular o'rtasida bevosita moslik buzilgan. Bu holat aldoqchi so'zlarning paydo bo'lishini tezlashtirgan asosiy omillardan biri sifatida qaraladi.⁵

Tahliliy nuqtai nazardan qaralganda, aldoqchi so'zlar til o'rganish jarayonida kognitiv xatoliklarni yuzaga keltiruvchi birliklar hisoblanadi. Inson miyasi o'xshash shakllarni avtomatik tarzda bir xil ma'noda qabul qilishga intiladi, bu esa ayniqsa qarindosh tillarni o'rganishda kuchli namoyon bo'ladi. Natijada o'rganuvchi real semantik farqni e'tibordan chetda qoldirib, noto'g'ri interpretatsiya qiladi. Bu holat kommunikativ samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, aldoqchi so'zlar faqat muammo sifatida emas, balki ilmiy tadqiqot obyekti sifatida ham katta ahamiyatga ega. Ular orqali tilning tarixiy rivoji, semantik transformatsiya qonuniyatlari hamda madaniyatlararo ta'sir mexanizmlarini aniqlash mumkin. Boshqacha aytganda, aldoqchi so'zlar til tizimidagi dinamik o'zgarishlarning aniq dalili sifatida xizmat qiladi. Yana bir muhim jihat shundaki, aldoqchi so'zlar pragmatik darajada ham farqlanadi. Ayrim so'zlar bir tilda neytral yoki oddiy qo'llanilsa, boshqa tilda ma'lum uslubiy yoki emotsional rangga ega bo'lishi mumkin. Bu esa ularni faqat lug'aviy ma'no asosida emas,

⁴ Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi. -Toshkent, O'qituvchi, 1976, 54-bet.

⁵ Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi. -Toshkent, O'qituvchi, 1976, 56-bet.

balki nutqiy vaziyat va kontekst doirasida ham tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi. O'zbek va turk tillaridagi aldoqchi so'zlar tizimli ravishda o'rganilishi zarur bo'lgan murakkab hodisadir. Ularni chuqur tahlil qilish tilshunoslikda kontrastiv yondashuvni rivojlantirishga, tarjima nazariyasini boyitishga hamda amaliy til o'rgatish metodikasini takomillashtirishga xizmat qiladi. Eng muhimi, bunday tahlil ikki til o'rtasidagi haqiqiy o'xshashlik va farqlarni aniq belgilash imkonini beradi. O'zbek va turk tillaridagi aldoqchi so'zlar hodisasi ularning lug'aviy qatlamlari bilan bevosita bog'liq holda shakllangan murakkab til hodisasidir. Har ikki tilning leksik tarkibi bir necha tarixiy manbalarga tayangan bo'lib, aynan shu qatlamlar kesishgan nuqtalarda aldoqchi so'zlar ko'proq yuzaga keladi. Shu sababli aldoqchi so'zlarni to'liq anglash uchun ularni lug'aviy qatlamlar asosida tahlil qilish muhim hisoblanadi. O'zbek va turk tillarining umumturkiy qatlamiga mansub so'zlarda aldoqchilik hodisasi kuzatiladi. Bu qatlamga kiruvchi so'zlar qadimiy ildizga ega bo'lib, dastlab bir xil yoki yaqin ma'noda ishlatilgan. Biroq vaqt o'tishi bilan ularning semantik rivoji turlicha yo'nalishda kechgan. Natijada shaklan o'xshash bo'lgan, lekin ma'nosi farqlanadigan birliklar paydo bo'lgan. Bu holat semantik torayish, kengayish yoki ma'no almashinuvi bilan izohlanadi. Keyingi muhim qatlam arab va fors tillaridan kirib kelgan o'zlashma so'zlardir. O'zbek tilida bu qatlam juda faol bo'lib, ko'plab so'zlar asl ma'nosini saqlagan yoki biroz o'zgartirgan holda qo'llanadi. Turk tilida esa ayni o'zlashmalar ko'pincha til islohoti jarayonida qayta talqin qilingan yoki boshqa ma'no bilan mustahkamlangan. Shu sababli bir xil arabcha yoki forscha ildizga ega bo'lgan so'zlar ikki tilda turlicha semantik yuklamaga ega bo'lib qolgan va aldoqchi so'zlar sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, turk tilida yevropa tillaridan, ayniqsa fransuz va ingliz tillaridan kirib kelgan leksik birliklar alohida qatlamni tashkil etadi. O'zbek tilida esa bunday o'zlashmalar ko'proq rus tili orqali kirib kelgan. Natijada shaklan yaqin yoki o'xshash bo'lib qolgan ayrim so'zlar turli manbalar orqali kirib kelgani sababli ma'no jihatdan mos kelmaydi. Bu esa yangi turdagi aldoqchi birliklarning yuzaga kelishiga olib keladi. So'zning metaforik yoki metonimik rivoji natijasida hosil bo'lgan yangi ma'nolar boshqa tilda mavjud bo'lmasligi yoki butunlay boshqa yo'nalishda rivojlangan bo'lishi mumkin. Bu esa aldoqchi so'zlarning semantik tafovutini yanada kuchaytiradi. Lug'aviy qatlamlar kesimida qaralganda, aldoqchi so'zlar nafaqat tashqi o'xshashlik mahsuli, balki til tarixining murakkab qatlamlanish jarayonini aks ettiradi. Ular orqali har ikki tilning qaysi manbalardan oziqlangani, qanday madaniy va lingvistik ta'sirlarni boshdan kechirgani haqida xulosa chiqarish mumkin. O'zbek va turk tillaridagi aldoqchi so'zlar turli lug'aviy qatlamlarning o'zaro ta'siri natijasida shakllangan ko'p qirrali hodisadir. Ularni qatlamlar asosida o'rganish tilning tarixiy rivojini chuqurroq anglashga, semantik o'zgarishlarni izohlashga va ikki til o'rtasidagi farqlarni aniqroq belgilashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va turk tillaridagi aldoqchi so'zlar leksik-semantik jihatdan murakkab va ko'p qatlamli hodisa hisoblanadi. Bu so'zlar shaklan o'xshash bo'lsa-da, ma'no jihatdan sezilarli farqlanishi ikki tilning tarixiy rivojlanish yo'llari, madaniy aloqalari hamda til ichki qonuniyatlari bilan bevosita bog'liqligi asoslangan. Birinchi jihatdan, aldoqchi so'zlarning lug'aviy qatlamlari tahlili shuni ko'rsatadiki, bu birliklar faqat umumturkiy qatlam bilan cheklanib qolmay, balki arabcha, forscha hamda yevropa tillaridan kirib kelgan o'zlashma qatlamlar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Har bir qatlamda so'zlarning semantik rivoji turlicha kechgan bo'lib, ayrim hollarda ma'no saqlangan, ayrim hollarda esa keskin o'zgarishga uchragan. Natijada shaklan o'xshash, ammo mazmunan farqli leksik birliklar shakllangan.

Ikkinchi jihatdan, turk tilidagi aldoqchi so'zlarning leksik-semantik xususiyatlari ularning semantik siljishi, ma'no kengayishi yoki torayishi, shuningdek, kontekstual va uslubiy farqlanishi bilan izohlanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi. -Toshkent, O'qituvchi,1976. B-44,53,96.
2. Баскаков Н.А., Введение в изучение тюркских языков. – М.: “Высшая школа”, 1969, С.350-354.
3. Ирискулов М.Т., Тилшуносликка кириш. Тошкент: “Ўқитувчи”, 1992